

РЕГІОНАЛЬНА ІСТОРІЯ

DOI: 10.31499/2519-2035.10.2023.294797

УДК 272-523.42]:[069:7](477.46)(091)(045)

Тетяна КУЗНЕЦЬ,

orcid.org/0000-0002-9282-110X

*доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри історії України
Уманського державного педагогічного
університету імені Павла Тичини
(Україна, Умань)
tetiana.kuznets@gmail.com*

Юлія ПРИСЯЖНЮК,

*магістр історичного факультету
Уманського державного педагогічного
університету імені Павла Тичини
(Україна, Умань)
yuliaprusiazhniuk@gmail.com*

УСПЕНСЬКИЙ КОСТЕЛ – ХУДОЖНІЙ МУЗЕЙ: ВІХИ ІСТОРІЇ, ПОДІЇ, ЛЮДИ

У статті синтезована різнопланова інформація про Успенський костел в Умані, будівля якого використовується як Картинна галерея – Художній музей (відділ Уманського краєзнавчого музею). Звернення до історії Луцько-Житомирської – Житомирської – Києво-Житомирської дієцезії дало можливість виправити наявну у багатьох публікаціях про костел помилку про його освячення. У статті систематизована інформація про ксьондзів, які правили у костелі.

У частині про Уманську картинну галерею використано спогади Лариси Цимбровської про формування фондової колекції, про співробітників, про виставку малюнків Наді Рушевої.

Вперше публікуються записані зі слів директорки галереї Тамари Гай матеріали про організацію роботи закладу, про поповнення колекції творів мистецтва, про спробу представників католицької громади Умані повернути будівлю костелу. Відображене толерантне ставлення католицького духовенства до проблеми повернення костелу.

Ключові слова: *Успенський костел в Умані, Уманська картинна галерея, Умань, Житомирська дієцезія, конфесійна толерантність, Художній музей.*

Tetiana KUZNETS,

orcid.org/0000-0002-9282-110X

*Doctor of Historical Sciences, Professor,
Head of the History of Ukraine Department
of Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University,
(Ukraine, Uman)
tetiana.kuznets@gmail.com*

Yuliia PRYSIAZHNIUK,

*Master of History Faculty of Ukraine Department
of Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University
(Ukraine, Uman)
yuliaprusiazhniuk@gmail.com*

CHURCH OF THE ASSUMPTION – ART MUSEUM: MILESTONES OF HISTORY, EVENTS, PEOPLE

This article synthesizes multifaceted information about the Church of the Assumption in Uman, whose building is utilized as an Art Gallery – Art Museum (a section of Uman Local Lore Museum). Referring to the history of the Lutsk-Zhytomyr-Zhytomyr-Kyiv Diocese has allowed correcting a prevalent mistake in many publications regarding the church's consecration. The article systematizes information about the priests who served in the church.

In the section about Uman Art Gallery, Larysa Tsymbrovka's recollections about the formation of the collection, details about employees, and the exhibition of Nadia Rusheva's drawings are used.

Materials from the gallery director Tamara Hai are published for the first time, providing insights into the institution's organization, collection enrichment, and attempts by representatives of the Catholic community in Uman to reclaim the church building. The article reflects the tolerant attitude of the Catholic clergy towards the issue of the church's return.

A new addition to the history of the Church of the Assumption in Uman includes clarification of the priest who consecrated it, the systematization of information about the priests, and the illumination of the early stages of the building's return to the Catholics of the city. Regarding the art gallery, valuable oral-historical materials shed light on the creation of the collection, the work of its research staff, including art enthusiasts Larysa Tsymbrovska and Tamara Hai. From the provided biographical data, it is evident that museum activities were the essence of their lives. The people of Uman and the city's visitors associate the art gallery with the vibrant and extraordinary personality of its longtime director, Tamara Ivanivna Hai.

Tamara Hai's first-published memoirs provide insight into the process of returning the Catholic church building to its walls for worship. The city authorities and the leadership of the Zhytomyr Diocese demonstrated mutual understanding, balance, and tolerance in this conflictual matter. Since the church is listed among the buildings not subject to return to their former owners, the city authorities are not empowered to satisfy the requests of Uman's Catholics. However, acknowledging their feelings and the right to meet spiritual needs, the city's leadership allowed services to be held in the church.

The article vividly outlines key milestones in the history of the Church of the Assumption: 1780 – the start of construction, 1826 – completion of construction and consecration, 1934 – closure of the church, 1936 – use of the building as an exhibition hall for Uman Local Lore Museum, 1974 – housing the art gallery after extensive renovation, 1995 – combining two functions: for conducting worship for Roman Catholics and functioning as the Art Museum.

Overall, the article allows for a comprehensive understanding of the functioning of the artistic center of Uman, the formation of its collection, and the recognition of the names of its collaborators. The partial use of the Church of the Assumption for its intended purpose and the tolerance of the leaders of the Roman Catholic community in Uman continue the long-standing traditions of coexistence in the multi-confessional and multicultural city of Uman.

Keywords: Church of the Assumption in Uman, Uman Art Gallery, Uman, Zhytomyr Diocese, confessional tolerance, Art Museum.

Постановка проблеми. Будинки, як і люди, мають власну історію, а надто вже культові чи містоформуючі будівлі. В силу свого сакрального наповнення, архітектурно-мистецької цінності, функціонального використання як центрів духовності і культури, вони вимагають повернення із забуття або нового написання їхньої історії. Однією з таких будівель в місті Умань є костел Успіння Пресвятої Діви Марії (1826 – 1934 рр.), виставковий зал Уманського краєзнавчого музею – Художній музей з 1936 р. до тепер, у якому з 1995 р. проводиться богослужіння римо-католицького обряду. Історія костелу в цілому, який у різні часові відтинки слугував для різних цілей, ще не написана. Для повного її відтворення потрібне вивчення польських, російських, українських архівних та опублікованих джерел, а також інформації, добутої в результаті усноісторичних досліджень. Історія функціонування костелу слугуватиме зразком конфесійної толерантності, ілюструватиме державну політику щодо Церкви, висвітлюватиме мистецьке життя Уманщини.

Аналіз досліджень. Історіографічна база з даної проблеми є обмеженою. Це розділ «Римо-католицька церква в контексті релігійного життя Уманського повіту» в монографії Ольги Скус «Релігійна палітра Уманщини 1793 – 1917 років» (Скус, 2009: 135 – 157), стисла інформація про Успенську парафію (Парафія Успіння, <http://surl.li/oljri>), Костел Успіння

Пресвятої Діви Марії (Портнова, <http://surl.li/oljism>), Художній музей (картинна галерея) (Художній музей, <http://surl.li/oljtp>), про архітектурну спадщину Умані в інтернет ресурсах (Рітус, <http://surl.li/olmng>) та короткі замітки в газеті «Уманська зоря» за 1974 – 2021 рр. про виставки у картинній галереї та про обговорення представниками громадськості питання про подальше використання будівлі костелу. Опрацювання інформації з названих джерел увиразнює основні віхи історії костелу.

Метою даної статті є систематизований виклад історії Успенського костелу в Умані з іменами учасників історичного дійства, із залученням спогадів та усноісторичних матеріалів про картинну галерею – Художній музей. Застосування мікроісторичного підходу дасть можливість уточнити імена, дати, важливі події.

Виклад основного матеріалу. На території польського цвинтаря поза тодішніми межами міста Умань у 1748 р. був збудований дерев'яний костел. У вирі народно-визвольного повстання, що охопило Уманщину у 1768 – 1769 роках він був пошкоджений і у 1780 р. закладений кам'яний фундамент нової будівлі костелу. Однак будівництво затягувалося і було відновлене на початку 1820 р. Зведення величної споруди тривало шість років і 15 липня 1826 р. на вшанування пам'яті Внебовзяття (Успіння) Пресвятої Діви Марії Акт освячення здійснив римо-католицький єпископ з титулом «Луцько-Житомирський» Каспер Боровський.

Дата освячення костелу сумнівів не викликає, а ось щодо здійснення його Каспером Боровським, то це твердження помилкове. Воно переходить з одного джерела до іншого, поширюється в інтернет-ресурсах (Портнова, <http://surl.li/oljism>). Річ у тім, що Каспер Боровський у 1826 р. не був єпископом Луцько-Житомирської дієцезії. Єпископську кафедру в Житомирі він очолив тільки у 1848 році. Але в костелі в Умані він все таки богослужіння здійснював, та це було дещо пізніше і з іншої причини. Тому, послуговуючись принципом хронологічної послідовності, виправимо помилку, яка сталася через те, що у 1826 р. костел освячував єпископ на ім'я Каспер, але не Боровський, а Каспер Цецішовський.

Каспер Цецішовський (повне ім'я – Каспер Казимир Колонна-Цецішовський) жив у 1745 – 1831 роках (Шостак, 2006: 186 – 189). У 1784 – 1798 роках він був єпископом Київським. Після другого поділу Речі Посполитої у 1793 р. Київське єпископство, як і інкорпоровані українські землі, було включене до складу російської імперії і за указом імператора його призначено єпископом Пінським. Однак Папський Престол не визнав це призначення і з листопада 1798 р. він став єпископом Луцько-Житомирським аж до 1897 р., коли 12 березня отримав звання архієпископа Могилівського, митрополита Римсько-Католицької Церкви в російській імперії. За його єпископства в Луцько-Житомирській Єпархії (1798 – 1827 рр.) було відкрито 29 нових парафій, висвячено більше 170 молодих священників, під його пильним поглядом відкрито багато нових костелів і каплиць. І відкритий 1826 р. костел в Умані освячував Каспер Цецішовський.

Становище Католицької церкви на території російської імперії почало змінюватися після Польського повстання 1831 – 1832 років. До того ж російський імператор Ніколай I (1825 – 1855 рр.) не відзначався особливою лояльністю до Папського Престолу. До цього часу єпископ Каспер Цецішовський, який з 23 червня 1828 р. став Митрополитом Могилівським та адміністратором Віленської дієцезії, 28 квітня 1831 р. помер і Луцько-Житомирським єпископом став Михайло Пивницький (Михайло Ян Пивницький, 1771 – 1848 рр.). Після придушення Польського повстання 1831 – 1832 рр. імперська влада заявила, що у його підготовці та моральній підтримці активну участь брало католицьке духовенство, а тому 19 липня 1832 р. вийшло розпорядження Міністра внутрішніх справ імперії, затверджене монаршею волею, про закриття малонаселених монастирів. «Наводився аргумент, що на 2,5 мільйони католиків існує 300 монастирів і це дуже багато в порівнянні з ситуацією в православ'ї (Нарис історії, <http://surl.li/olonr>). Закриті монастирі з костелами та каплицями, з усім майном передавались, зазвичай, у власність російської православної церкви або у власність держави, яка намагалася обмежити вплив католицьких священників. Вийшло декілька указів, якими імперська влада прагнула упокорити католицьке духовенство, обмежити його свободи. Так, 1832 року вийшов указ про примусове прийняття православ'я дітьми від міщанських (православний з католиком) шлюбів, хрещення їх в православній церкві; з 1834 р. під страхом карної відповідальності католицьким священникам заборонено наvertати православних у католицтво; з 1836 р. католицькому духовенству не дозволялося у своїх помешканнях, при костелах чи монастирях тримати прислугу православного віросповідання.

Становище католицької церкви дещо поліпшилось з 1847 р., коли було підписано Конкордат – особливий тип міжнародної угоди, що укладається між Святим Престолом і урядом певної держави стосовно правового становища Католицької Церкви в даній країні. На етапі вироблення Конкордату Рим і Санкт-Петербург погодили питання висвячення єпископа для Луцько-Житомирської дієцезії. У липні 1848 р. єпископом призначено Каспера Боровського (1802 – 1885 рр.), який єпископську сакру прийняв 18 грудня 1848 р., а до керівництва паствою приступив у лютому 1849 р.

Ставши єпископом Луцько-Житомирським, Каспер Боровський почав проявляти активну пастирську і організаційну діяльність: дбав про відновлення і будівництво костелів, виїздив у парафії і зустрічався з паствою. Врівноважений, тактовний і сповнений повагою, єпископ мав добрі відносини з російською владою, однак це не означало поступливість у питанні захисту Католицької Церкви. Він виявляв послідовно протестну протидію намаганням зросійщення католицького богослужіння, за що 1869 р. був вивезений до Пермі. Його заслання тривало 13 років, аж до 1882 року. По тому, повернутись на Житомирську кафедру йому не дозволили і він виїхав до Плоцька, де у 1883 р. став Плоцьким єпископом-ординарієм. Земний шлях його завершився 15 січня 1885 р.

За час єпископства Каспера Боровського проведені зміни в організаційній структурі дієцезії. Так, ліквідовано Новоград-Волинський деканат і утворено Рівненський, Монастирище підпорядковане Уманському деканату, проведено і інші перепідпорядкування. За даними 1857 р. єпархія складалася з 17 деканатів, що об'єднували 172 парафії і 37 філій» (Білоусов, 2000: 85). Єпископ піклувався про посилення складу єпархіального духовенства, запрошуючи на посади випускників Львівської та Віленської семінарій, розширив Житомирську семінарію і контролював процес підготовки кадрів для душпастирської діяльності. В полі його особливої уваги було дотримання вимог канонічного права під час освячення костелів та каплиць. За його участю освячено храми у П'ятигорах (1850 р.), в Білопіллі (1851 р.), в Іллінцях (1856 р.), а також здійснено коронацію ікон в дванадцяти храмах, у тому числі короновано ікону Успіння Пресвятої Діви Марії в Уманському костелі у 1866 році.

Отож, в історії Успенського костелу в Умані потрібно послідовно згадувати двох Луцько-Житомирських єпископів на ім'я Каспер: у 1826 р. костел Успіння Пресвятої Діви Марії освятив Каспер Цецішовський, а коронував ікону Успіння Пресвятої Діви Марії в костелі у 1866 р. Каспер Боровський.

Костел в Умані збудовано за проєктом архітектора Томаша Етлінгера. Це будівля у стилі пізнього класицизму, цегляна, прямокутна в плані, 3-нефна, 8-стовпна, з напівциркульною апсидою. Головний її фасад з 4-колонним портиком тосканського ордера. Всередині зали були скульптури і посмертні дошки заможних поляків-католиків. До сьогодні збереглася лише одна скульптура-надгробок роботи польського скульптора Ципріана Годабського (1835 – 1909 рр.). У 1881 р. на замовлення власника села Рижавка Уманського повіту Августа Іванського він виготовив барельєф-надгробок з надписом польською мовою: «Пам'яті Клементини Косовської-Іванської». Це була дружина А. Іванського, яка померла, залишивши двох малолітніх синів. У фондах Уманського краєзнавчого музею зберігається лист молодшого сина Августа (8-денного на час смерті матері) Іванського, що був надісланий з Варшави у 1967 р. Автор листа пише: «Моя мати Клементина з Косовських Іванська померла в Варшаві 19 січня 1881 року, осиротивши чоловіка і двох синів – 2,5-річного Яна і 8-денного Августа. Мати була похована в склепі свого батька Серафима Косовського на прикостельному кладовищі в місті Умань. Через два роки після її смерті батько увіковічив покійну дружину (мою матір), замовивши у скульптора Ципріана Годабського барельєф, зображуючи ангела з рисами моєї матері, який простягає опікунські крила над синами, з яких одного (8-денного) тримає на колінах, а другий, старший, протягає до неї руки.

Коли Ципріан Годабський був у Варшаві в кінці 1898 р. в зв'язку з відкриттям пам'ятника Адаму Міцкевичу, батько мій одержав дозвіл бути присутнім на відкритті пам'ятника і представив там Годабському свого брата і мене, говорячи, що вирости до юнаків два хлопчики, увіковічені ним у скульптурі, поставленій в костьолі в Умані (Іванський, НДФ-67). Ще в

костелі на першій колоні зліва від входу збереглася дошка з надписом: «Катитулус Северин Кациковський, помер в селі Хижня в березні 1818 р. Посилає ангельське поздоровлення». Інші скульптури не збереглися.

Костел Успіння Пресвятої Діви Марії функціонував з 1826 до 1934 року, 108 років. Назвати імена усіх його ксьондзів поки що не вдається, але про деяких інформацію вдалося відшукати. Одним із них був Людвіг Брінк (1805 – 1874 рр.). Він походив з дворян Віленської губернії, навчався в лицей м. Полоцьк, а потім у Віленському університеті, де здобув ступінь Магістра Богослов'я, 1825 року вступив у духовне звання. У 1830 р. він вікарій при Могилівському костелі і депутат Могилівського повітового суду, з 8 січня 1831 р. – Законвчитель Могилівської гімназії, з 25 серпня 1832 р. – викладач Звенигородської Семінарії. З 14 жовтня 1833 р. Л. Брінк – настоятель Уманського костелу і очільник Богуславсько-Умансько-Таращинського деканату. На цій посаді він перебував до 17 липня 1836 р., коли став Каноніком Могилівської кафедри (ДАКО. Ф. 2. Спр. 21095. Формулярные списки ксендзов. 14 марта 1844 г. 120 арк. Арк. 96 – 97).

У 1841 чи 1849 р. в Уманському костелі служив Фадей Гріневич.

А 1850 р. службу в костелі Успіння Пресвятої Діви Марії розпочав Карл Закусило. Отець Карл Іванович Закусило був з дворян, народився 4 листопада 1822 р., закінчив Житомирську семінарію і 1849 р. став священником при семінарії. Прослуживши один рік, він отримав призначення в Умань і упродовж 50-ти років здійснював Богослужіння в Уманському костелі.

Щоденна літературно-політична і економічна газета «Киевское Слово», що виходила в Києві у 1886 – 1906 рр., 22 березня 1899 р. повідомляла про 50-річний ювілей ксьондза Карла Закусила (От наших корреспондентов, 1899: 3). У газетній замітці йшлося про те, що 19 березня 1899 р. зранку в місцевому костелі при великій кількості вірян з усіх соціальних груп місцевого та навколишнього населення почалася велика Літургія, яку служив шановний ювіляр у сослужінні приїжджих ксьондзів з Житомира, Немирова та ін. Вітвар був декорований розкішними вазонами. По завершенні Літургії, викладач Закону Божого в уманських навчальних закладах, ксьондз о. Ржесецький виголосив вітальну промову і охарактеризував значення таких урочистостей та ювіляра. Наприкінці свого вітання о. Ржесецький зачитав телеграму з Риму такого змісту: «It Pere benit de tout son coeure cure chsres zakusili» і вітального листа від католицького єпископа з Житомира. Окрім того, шанованого ювіляра вітали усі його пошанувачі та парафіяни. Учні-католики Уманського землеробського училища подарували ювілярові два рідкісні вазони. Йому дарували ікони, дорогі килими, вишиті перлами подушки і т. п. За час перебування в Умані о. Карл Закусило заслужив повагу парафіян та й просто мешканців міста.

Імена ксьондзів Уманського костелу перших десятиліть ХХ ст. потрібно встановлювати, хоч у Книзі-календарі на 1911 рік настоятелем костелу названо Витольда Пржесецького, а ксьондзом Андр. Коберського (Гринвальд: 294). Такий самий склад костельного причту названо і в

Календарі-довіднику м. Умані і його околиць на 1915 рік (Гершенгорн, 2016: 30). Це довідкове видання наводить дані адресного стола Умані за серпень 1913 р., за якими напередодні Першої Світової війни в місті мешкало 60 500 осіб, серед яких католиків було 2 400 (Гершенгорн, 2016: 30). Та поразка визвольних змагань за українську державу, польсько-українська війна 1918 – 1919 рр., польсько-радянська війна 1919 – 1920 рр. і встановлення радянської влади – це події, які суттєво вплинули на польсько-католицький світ в Україні. Частина поляків з Умані скористалась можливістю виїхати до Польщі, у результаті чого зменшилась чисельність уманської католицької парафії. Атеїстична радянська влада почала втручатися у релігійно-духовне життя населення, а згодом вдалася до наступу на Християнську Церкву. Прикостельний польський цвинтар з білосніжними надгробками та величними склепами був зруйнований і 1934 року закрито Успенський костел.

Але будівлю костелу спіткала не сама гірка доля: її не зруйнували, а пограбовану і спустошену передали Уманському краєзнавчому музеєві під виставкову залу. У краєзнавчому музеї був художній відділ, який активно поповнювався. «Працівники музею у 1918 – 1920 рр., проводячи експедиції зі збору експонатів по селах Уманщини, брали з собою у підводи сіль, сірники, гас і вимінювали у селян на речі з розграбованих польських маєтків – картини, меблі, скульптуру. Картини часто були у жахливому стані, не вистачало фахівців для їх визначення, – зазначає багаторічний співробітник музею Тамара Іванівна Гай (Гай, 2007: 51).

Ще одне документальне свідчення про художній відділ краєзнавчого музею наводить колишня зберігача його фондів Неля Василівна Нагорна. Це повідомлення журналу «Червоний шлях» у № 4 – 5 за 1924 рік: «В музеї створена картинна галерея, в якій є італійське, фламандське, голландське мистецтво, гравюра, літографія, офорт. В цьому відділі є оригінали Торіеллі, Хосе Рибейри, Жан Фроса, Тома, Лампі, 5 оригінальних офортів Рембрандта, літографія 1509 р. та ін. Відділ польського малярства найбагатший. Тут є оригінали знаменитих малярів Польщі – Кассака, Орловського, Котарбінського, Жмурка, Оксентовича, Матейка та ін.» (Нагорна, 2004: 352).

Т. І. Гай зазначає, що у документах 1936 року міститься така інформація: «... Внаслідок розборів фондів музею виявились оригінали та цінні експонати, серед яких особливе значення мають картини італійського художника XV ст. Строцці «Книжники» і 2 роботи голландського майстра XVII – XVIII ст. Росса» (Гай, 2007: 51). Н. В. Нагорна зазначає, що за свідченням працівника музею Василя Стефановича, цінні речі попали в музей масово в 1918 – 1930 роках з приватних колекцій, поміщицьких маєтків, міських будинків (Нагорна, 2004: 352). Тобто художній відділ краєзнавчого музею мав цінну колекцію і мав що розмістити у будівлі костелу.

У роки Другої світової війни цінні експонати музею були вивезені і подальша доля їх невідома. Будівля костелу після війни використовувалась як складське приміщення. У 1960-х роках громадськість міста при підтримці

відомих діячів культури порушила клопотання про ремонт і реставрацію будівлі для використання її як картинної галереї. Реставраційні роботи проводились з 1967 до березня 1974 року і обійшлися у 170 тис. крб. А 10 березня 1974 р. відбулося урочисте відкриття Уманської картинної галереї. З того часу дотепер в галереї експонувалося сотні виставок творів мистецтва. У міськрайонній газеті «Уманська зоря» з 1974 по травень 2021 р. розміщено 79 публікацій про формування фондової колекції та експозиційну діяльність співробітників картинної галереї. Опублікована інформація є цінним джерелом для укладання історичного нарису про мистецьке середовище Умані. Ще більш цінним джерелом є спогади наукових співробітників Уманської картинної галереї.

Спогадами про картинну галерею ділилась її науковий співробітник у 1974 – 1988 роках Лариса Олександрівна Цимбровська (Цимбровська, 2002). Вона народилася 1 січня 1951 р. в с. Кам'янка Липовецького району Вінницької області. У 1969 р. закінчила Уманську середню школу № 1 та Уманський сільськогосподарський інститут (факультет плодоовочівництва і виноградарства) у 1974 році. Трудову діяльність розпочала в Уманській картинній галереї, так як її приваблювала історія та мистецтво. Продовжувала освіту в Київському художньому інституті і у 1985 р. отримала диплом мистецтвознавця. Упродовж сорока років працювала позаштатним екскурсоводом у дендропарку «Софіївка», а з 1988 р. упродовж 25 років (до самої смерті) працювала завідувачкою музеєм історії Уманського сільськогосподарського інституту (тепер – Університет садівництва). Обдарована, творча, талановита вона розуміла силу впливу мистецтва і популяризувала кращі його зразки.

Штат співробітників картинної галереї складала: завідувачка (з часу відкриття) – Зоя Юхимівна Жиліна, науковці – Ніна Іванівна Лебідь, Матвій Кирилович Сухина, Валентина Василівна Дігтяр. Усі працювали з великим ентузіазмом і зацікавленням: готували виставки, розробляли тексти екскурсій, досліджували історію цікавих експонатів, якими у різний спосіб поповнювали фондову колекцію. Іноді це були втрачені колись шедеври. «Якось до галереї зайшов чоловік з вулиці Лисенка, – згадувала Л. О. Цимбровська, – і повідомив, що у нього в сараї зберігається «гола баба», і щоб працівники прийшли і, якщо вона їм потрібна, забрали з собою» (Цимбровська, 2002). Невдовзі Н. І. Лебідь та М. К. Сухина привезли замотану в полотно статую Венери, яка і нині експонується в картинній галереї. Співробітники з'ясували, що статуя поповнила фонд Уманського краєзнавчого музею ще у 1920-х роках. Але у 1950-х музей був пограбований і разом з іншими експонатами була вкрадена і мармурова статуя Венери. Крадіїв знайти не вдалося і про цю статую нічого не було відомо до 1974 року.

З вдячністю і теплотою Л. О. Цимбровська згадувала кожного співробітника галереї, штат якої поповнили: Людмила Георгіївна Іванова, Ольга Петрівна Панич, Тетяна Миколаївна Попова, Вікторія Василівна Конторіна, Світлана Анатоліївна Падалка, Ірина Михайлівна Фірדман,

Тетяна Володимирівна Ванчурова-Євтушенко, Всеволод Гаврилович Власенко. «Кожен із згаданих колег зробив свій внесок у діяльність музею, намагаючись щоденно донести відвідувачам цікаву інформацію про світ прекрасного, – зазначила Л. О. Цимбровська (Цимбровська, 2002). Була спроба використати акустичні можливості костельної будівлі, енергійна і завзята В. В. Дігтяр вела перемовини про виступ в костелі творчого колективу Уманського педагогічного училища. Була проведена репетиція і незвичайна акустика зали мала кожен музикальний номер концертної програми перетворити на шедевральний. Але напередодні концерту міськком партії заборонив його проведення.

Згадувала Л. О. Цимбровська про виставку малюнків Наді Рушевої у лютому 1975 року. На прохання керівництва музею, експонати для виставки привезли з Москви і експонували в Уманській картинній галереї упродовж двох тижнів. Надя Рушева (Найтан Миколаївна) (1952 – 1969 рр.) прожила коротке, але яскраве життя. Вона народилася в місті Улан-Батор (Монголія) у сім'ї театральних діячів, які були направлені туди для допомоги становленню національного монгольського балету. Її мати – перша тувинська балерина, а батько був театральним художником. У 1952 р. батьки переїхали до Москви, де проходило дитинство талановитої дівчини. Вона багато малювала і до того ж, без ескізів, відразу чистовики. Перша персональна виставка Наді була влаштована коли їй виповнилося п'ять років. Упродовж 1964 – 1969 рр. відбулося 15 персональних виставок у Москві, Варшаві, Ленінграді, «Артеку». Всього ж відбулося 160 виставок, у т. числі – в Японії, Німеччині, США, Індії, Монголії, Польщі. У сімнадцять років вона померла, залишивши у своїй мистецькій спадщині більше 12000 малюнків. Вони ілюстрували міфи Стародавньої Еллади, твори О. Пушкіна, Льва Толстого, Михайла Булгакова, усього 50 творів. Через Дирекцію художніх виставок частину її малюнків привезли до Умані. Успіх виставки в Уманській картинній галереї був шалений. «З десятої ранку до сьомої години вечора двері галереї у прямому значенні не зачинялися, – згадувала Лариса Цимбровська, – а нам доводилося проводити по 10-15 екскурсій щодня. І так два тижня без вихідних...» (Цимбровська, 2002).

Окрім виставкової та екскурсійної роботи, наукові працівники картинної галереї читали лекції з мистецької проблематики, збирали експонати для фондів, створювали життєписи майстрів живопису. Пошуково-дослідницька робота була особливо цікавою для Лариси Цимбровської, «бо вона іноді нагадувала детектив, коли крок за кроком за підписами, написами, датами, фото, якимись спогадами чи записами ти відновлюєш біографію людини» (Цимбровська, 2002). Саме так вона відтворила біографії уманських художників – Федора Бокало та Григорія Турчака.

З 1989 р. завідувачкою Уманської картинної галереї стала Тамара Іванівна Гай, яка народилася 3 лютого 1938 року в місті Умань. Про себе вона розповідає, що спочатку закінчила Уманський сільгоспінститут, факультет учителів виробничого навчання, і отримала призначення в школу. Потім навчалася в Полтавському педагогічному інституті на природничому

факультеті, а по завершенні навчання працювала в середній школі села Сушківка, Уманського району. З народженням дитини повернулася до Умані і 3 серпня 1975 р. влаштувалася на посаду інженера дендропарку «Софіївка». Вивчила історію будівництва парку, грецьку міфологію і упродовж десяти років керувала екскурсивними групами «Софіївки». Коли навесні 1980 р. унаслідок повені була зруйнована нижня частина парку, то Т. І. Гай очолила групу, яка керувала відновлювальними роботами. Завдячуючи її організаторським здібностям та ентузіазму уманців, наслідки стихійного лиха були в короткі терміни ліквідовані. А праця Тамари Гай була відзначена нагородою від уряду України. Працювала вона в «Софіївці» до 1982 р., а потім перейшла на роботу до Уманського краєзнавчого музею.

Тамара Іванівна завжди захоплювалась мистецтвом і, працюючи в школі, прилучала учнів до поцінування мистецьких творів. З Третьяковської галереї (Москва), з Ермітажу (Ленінград/Санкт-Петербург – тепер) вона привозила набори слайдів, художні альбоми, які показувала дітям. Ознайомлювала учнів з творами відомих художників на уроках, підготовкою та обговоренням рефератів. Відвідувала виставки в картинній галереї, на які її запрошувала Л. О. Цимбровська. Про один візит до галереї вона розповіла так: «Пам'ятаю, я якось прийшла, а київська реставраційна майстерня у 1976/1978 р. виконувала внутрішні реставраційні роботи (тоді відреставрували ліпний фасад з рослинним орнаментом і побілили колони). Зайшовши в середину, я побачила будівельні ліса висотою до 18 метрів, на вершечку яких сидів реставратор. Він був німий, але Лариса Цимбровська знала мову жестів. Майстер саме закінчив роботу і просто там сидів. Я боялася що він може впасти, а він показав що все нормально і він впорядку» (Інтерв'ю з Т. Гай від 19.10.2023).

У 1990/1991 р. Черкаське обласне управління культури перейменувало картинну галерею на Художній музей (художній відділ Уманського краєзнавчого музею). Штатними працівниками були, окрім завідувачки Гай Т. І., Тетяна Євтушенко, Світлана Падалко, а згодом прийшли Наталія Білоус, Олена Кравець. А з 2003 р. – Валентина Коробань. Штатних посад було дев'ять: завідувачка, три науковці, три доглядачі фондів (Колмичкова Діана, Якимлюк Ульяна), технічка і двірник. Про організацію роботи («внутрішня кухня») Т. І. Гай розповіла таке: «...ми планували на рік 10 – 12 виставок. До кожної виставки писався тематико-експозиційний план і текст екскурсій. Це все робили наукові співробітники. На науковій раді ми усе це обговорювали: як розмістити виставку, у якій послідовності має бути побудована експозиція – що у першому нефі, що у другому, в третьому. Праву частину займала постійно діюча експозиція «Вітчизняне та зарубіжне мистецтво 17 – 20-го століть». В абсиді, вівтарній частині колишнього костелу, у нас спочатку був виставковий простір, а згодом ми туди перемістили іконопис як постійну виставкову експозицію. Ліва частина приміщення була виставковою. У кожному нефі (частині між зовнішньою стіною і внутрішньою колодою) розміщувались твори однієї тематики. Наприклад, якщо це була персональна виставка робіт Геннадія Клещара, то

ми розміщували їх так: у першому нефі його книжкова графіка, у другому – проста графіка, у третьому – інші його твори. Потім готувався текст екскурсії, який обговорювали і затверджували на засіданні науково-технічної ради. Один співробітник готував екскурсію для школярів, інший – для студентів і дорослих відвідувачів виставки» (Інтерв'ю з Т. Гай від 19.10.2023). Поки наукові співробітники готували текст екскурсії, завідувачка теж готувалась до презентації виставки.

В обов'язки колективу співробітників входила підготовка персональних запрошень, подача рекламного матеріалу в місцеву газету, підготовка оголошень про виставку. Працювали в суботу й неділю, вихідним днем для всіх був понеділок і один день серед тижня окремо для кожного працівника.

Найчастішими відвідувачами картинної галереї були школярі. Учителі приводили цілі класи і часто проводили в галереї уроки з географії чи народознавства, коли експонувались відповідні виставки. Тамара Іванівна Гай, розповідаючи про виставку творів німецького художника Арнольда Буша, зазначає, що у його мистецькій спадщині були картини за результатами його подорожі Південно-Східною Азією (побував на островах Ява, Суматра, Балі). Він відтворював на полотнах тамтешню природу та побут місцевого населення. Тому вчителі використовували його картини як своєрідні ілюстративні матеріали чи наочні посібники і учні найближчих до галереї уманських шкіл (№ 7 і № 2) засвоювали знання з географії на спогляданні творів майстра пензля.

Про формування виставкового фонду Уманської картинної галереї Тамара Гай розповіла так: «Коли відкрилась галерея, то її працівники спочатку розгортали виставки, які прислала Спілка художників України. А вже потім писали листи художникам з проханням подарувати галереї якісь свої роботи і вони робили подарунки» (Інтерв'ю з Т. Гай від 19.10.2023). Свої роботи картинній галереї подарували такі відомі художники, як: Лопухов Олександр Миколайович (1925 – 2009 рр.) – народний художник України, дійсний член Академії мистецтв України; Басанець Петро Олексійович (1926 – 2007 рр.) – український живописець, графік, педагог, член Спілки художників України з 1961 р.; Балановський Юрій Васильович (1914 – 1984 рр.) – живописець і графік, член Спілки художників України з 1943 р.; Тетяна Миколаївна Старосельська (1916 – ?) – київська художниця, член Спілки художників України подарувала галереї 60 своїх робіт та ін. Окрім картин дарували галереї і інші твори мистецтва. Галина Львівна Петрашевич (1903 – 1999 рр.) – українська скульпторка, народна художниця, що народилась в селі Дубова Уманського району, Заслужена діячка мистецтв, яка була серед засновників Спілки художників України, передала в дарунок Уманському краєзнавчому музею 16 своїх скульптур. А уродженець Умані Дмитро Федорович Головка (1905 – 1978 рр.) – український художник кераміки і педагог, член Спілки художників України з 1948 р., дійсний член Міжнародної академії кераміки в Женеві з 1970 р. подарував Уманській галереї величезні керамічні вази.

Твори мистецтва дарували і музеї. Тамара Гай назвала Черкаський музей, Львівську картинну галерею, але найбільше експонатів передав до фондової колекції Уманської картинної галереї Київський музей західного та східного мистецтва (з 1999 р. – «Музей мистецтв імені Богдана та Варвари Ханенків»). «Саме він передав нам колекцію німецького художника Арнольда Буша, а дещо згодом передав колекцію декоративних виробів майстрів з Японії, Індії, Китаю. Це були японські та індійські тканини, індійська лялька, ціла колекція святкового одягу з різних регіонів, японські та індійські віяла, вироби з шовку, дерева, плетіння з соломки та бамбуку, чеканка з металу (специфічна індійська техніка обробки металу – «бідрі» – поєднання матового чорного кольору поверхні з інкрустацією сріблом та золотом. У цій техніці застосовується сплав цинку і міді), вази з китайського та японського фарфору. З цих експонатів ми сформували виставку «Подорож країнами Південно-Східної Азії» (Інтерв'ю з Т. Гай від 19.10.2023).

Щодо виставкової діяльності, то директорка картинної галереї Тамара Гай розповіла про виставки тематичні та персональні. Тематичні виставки розгорталися до річниці визволення Умані від німецько-нацистських окупантів, до Дня Перемоги, до Дня міста чи з нагоди ювілейних та пам'ятних дат. Сформована була постійно діюча виставка творів мистецтва 17 – 19 століть. Була зібрана окрема колекція творів художників школи Корнія Мікіндо. До неї включені роботи А. Вахламової, М. Гершензона, Г. Клещара, Б. Фігурного, Б. Борисова, Ю. Коваленка, Ж. Шевченко, В. Євтушенка, М. Школьника, Б. Яцюка, О. Сироти, Л. Довгань, В. Крижанівського, В. Лісаченка, Ю. Єгорова та ін. Організовувались і персональні виставки «студійців Мікіндо».

Активна діяльність колективу художнього музею значною мірою залежала від стилю керівництва Тамари Іванівни Гай. Міськрайонна газета «Уманська зоря» 1 лютого 2013 р. містила статтю про неї, яка мала подячний характер з нагоди її 75-річчя від дня народження. «За тривалий час своєї широкої публічної і дуже відповідальної діяльності, яка охоплює усі напрями музейної роботи, Тамара Гай виявила талант організатора і керівника, людини, яка захоплена своєю справою. Вона відкрила сотні виставок, виступає в пресі й на телебаченні, презентує творчість художників та майстрів народного мистецтва як Уманщини, так і різних регіонів України, які демонструють свій мистецький талант уманчанам» (Жінка закохана в мистецтво, 2013). Щодо її уподобань і планів, то автор газетної замітки наголошував, що ювілярка «завжди привітна і весела, закохана у життя гарна жінка. Любить творчість М. Реріха, поезію Ф. Тютчева та А. Ахматової. ... Художній музей, за час керівництва Т. І. Гай, став справжнім центром культурного життя міста... Тамара Іванівна – вся в праці, постійній і цілеспрямованій, у невтомному творчому пошуку, немало досягла в житті, однак не зупиняється на досягнутому, має великі плани на майбутнє» (Жінка закохана в мистецтво, 2013).

З 1985 р. ставлення держави до Церкви стало змінюватись. З кінця 1980-х років радянський уряд майже не перешкоджав розвитку релігійних

конфесій. Це спричиняло відновлення різними церквами своєї мережі, у тому числі почали отримувати державну реєстрацію римо-католицькі парафії. З 16 січня 1991 р. були відновлені дієцезії на території України. Священник Ян Ольшанський папою Іоанном Павлом II був призначений єпископом відновленої Кам'нець-Подільської дієцезії, а священник Ян Пурвінський – єпископом відновленої Житомирської дієцезії, яка 25 листопада 1998 р. була перейменована на Києво-Житомирську (Бурега, 2021: 538).

У 1980 – 1990-х рр. з душпастирською послугою до Умані приїжджав о. Ян Крапан. У 1990 р. о. Юзеф Павлюк розпочав старання про повернення будівлі костелу і використання її за призначенням. Він почав відправляти богослужіння на сходах костелу. Тодішня директорка картинної галереї Тамара Гай розповіла про таке: «На свято Успіння Богородиці отець Юзеф Павлюк звернувся до мене, щоб я дозволила вірянам зайти в середину костелу для короткої молитви. Я дозволила, а вони влаштували акцію протесту. Вісім осіб лягли на підлогу: він, його помічник, три жінки, дві черниці з Бердичева і один католик – ветеран війни 1941 – 1945 років. Усі інші продовжували стояти. На мої зауваження вони не зважали і сказали, щоб я зверталась не до них, а до міської громади. До цієї акції вони готувались заздалегідь. Я це зрозуміла з того, що вони внесли до приміщення пледи та боклажки з водою. Це була неділя і керівництва міста на місці не було, однак мені вдалося його повідомити. До картинної галереї приїхала міліція та керівництво міста. Однак це була мирна акція і для арешту її учасників потрібна була санкція прокурора, якого у вихідний день у місті не було. Приїхала Світлана Пимонівна Ліпінська, яка у 1982 – 2000 рр. працювала секретарем виконкому Уманської міської ради, надзвичайно розумна, виважена і толерантна людина, яка тоді курувала усі громадські організації міста. Та її звернення до протестувальників були безуспішними. Дещо пізніше був привезений дозвіл прокурора міста на арешт учасників несанкціонованої протестної акції. Майор міліції В. Юдов затримав протестувальників: черниць і жінок відпустили, а о. Юзефа і ще двох учасників акції забрали до відділення міліції, де утримували три доби. А тим часом С. П. Ліпінська телефоном зв'язалася з єпископатом Житомирської дієцезії. Звідти до Умані приїхав Ян Пурвінський – з 16 січня 1991 р. єпископ відродженої Житомирської дієцезії Римо-Католицької Церкви (з 1998 – єпископ-ординарій Києво-Житомирської дієцезії). Він владнав питання про звільнення затриманих, Юзефа Павлюка за вчинення протиправної акції було відкликано з Умані і переведено до іншого місця служби. Єпископ зібрав усю католицьку громаду – близько 60 – 70 осіб. У галереї тоді експонувалась виставка Юрія Коваленка «Міфи Стародавньої Греції», яку склали живописні полотна з оголеною натурою. Такі картини висіли і в абсиді, вівтарній частині костельної будівлі. Католики почали обурюватись з приводу того, що у святому місці висять такі картини. Єпископ заспокоїв громаду, зазначивши, що у Ватикані і Римі інтер'єри прикрашають картини з міфологічної тематики, адже міфічні персонажі це не голі люди, це образ, символ. Наприкінці свого звернення до членів релігійної

громади єпископ зазначив, що проведенням протестних акцій справу не вирішити, потрібно толерантно домовитися про дозвіл на богослужіння в Художньому музеї – картинній галереї.

Після таких подій католики проводили богослужіння у виділеному місці біля входу, а потім їм було дозволено молитися в абсиді. Картини звідти ми забрали і повісили там православні ікони. Проти цього католики не заперечували. Вони поставили столик, католицький хрест, скульптуру і проводили службу» (Інтерв'ю з Т. Гай від 19.10.2023).

З 1995 р. у стінах будівлі католицького костелу звучить богослужіння. Упродовж тижня Художній музей використовує будівлю костелу для виставкової діяльності, а у недільні та світкові дні поляки-католики збираються на богослужіння. З проголошенням незалежності України та демократизації суспільного життя 10 жовтня 1991 р. Черкаським облвиконкомом була зареєстрована община римо-католиків Умані – релігійна громада (парафія) Успіння Пресвятої Марії Київсько-Житомирської дієцезії Римсько-Католицької церкви. А у 1998 р. єпископом-ординарієм Житомирської дієцезії було призначено постійного священника для уманської парафії о. Анатолія. Окрім Уманського костелу, він правив служби ще в Тальнівській, Монастирищенській і Христинівській парафіях. У газеті «Умань» за 2 грудня 1999 р. опубліковані матеріали бесіди з ним. Його висловлювання характеризують цільну і глибоку особистість. Щодо питання про складні умови священнослужіння в Умані, він зазначив, що долати труднощі і добросовісно працювати – це його обов'язок, який він буде виконувати скрізь, де б не знаходився. Прохання про переведення до іншого місця служби подасть тільки у тому випадку, якщо відчує, що тут страждає його духовність. На його думку, одним з факторів, що заважає виконанню основного призначення, є емоційна прив'язаність. Тільки той, хто поборов своє «єго», відділив «зерна від половини» в процесі пізнання самого себе, може стати служителем церкви (Галерея или костел?, 1999: 2). Кореспондент газети зазначав, що при першому спілкуванні саме прекрасні людські якості ксьондза привертають до нього. Він інтелігентний, уважний, доброзичливий, цікавий як співрозмовник. В католицькій общині Умані його відразу прийняли і визнали своїм духовним отцем. Його лояльність та миролюбна позиція зіграли свою роль і в питанні передачі будівлі костелу вірянам, коли явно виражений конфлікт вдалося згладити.

А суть конфлікту автор газетної публікації описує так: перше прохання про повернення храму надійшло в муніципальні органи ще в 1991 році, відразу після офіційної реєстрації католицької общини. Ентузіастом та ініціатором її створення була Ядвіга Анатоліївна Оляніна. Вже був виданий Указ Президента України про передачу культових будівель їх законним власникам, коли Уманський костел внесли в списки будинків, які не підлягали поверненню. Віряни звертались у різні інстанції, та усе було марним. Деякі члени общини були настільки невдоволені такою ситуацією, що готовими були до радикальних заходів. Але отець Анатолій був проти конфронтації і так само налаштував свою паству. Він твердив, що потрібно

дійти до взаєморозуміння та згоди обох сторін. Після о. Анатолія служили о. Олександр, о. Андрій, в денний час – о. Альберт (Гаспарян Альберт Альбертович).

Російсько-українська війна, активна фаза якої розпочалася 24 лютого 2022 р., шокувала суспільство і спочатку пригальмувала культурне життя, та вона пришвидшила процес формування української політичної нації. Духовність і мистецтво стали надійним опертям свідомої особистості, відіграють важливу роль в утвердженні української національної та громадянської ідентичності. В Успенському костелі католицька громада проводить богослужіння, а Художній музей – виставки майстрів мистецтва.

Уманський художній музей – картинна галерея – відновив свою роботу 1 червня 2022 р. персональною виставкою уманського художника Бориса Яцюка – «Час, що тече крізь нас». Під час відкриття виставки митець зазначив, що в умовах війни мистецтво виступає оберегом світла, мистецтво звертається до духовності, а це первинне. Виставкову експозицію склало 109 робіт – це малярські твори, графіка, інсталяції, плакатне мистецтво. Назву виставці дала однойменна картина, на якій зображена козацька ікона «Покрова», яка «виливає час праворуч на жінок тривогою, а ліворуч на чоловіків – роботою. А на одязі Покрови зображене Дерево Життя – символ вічності Життя і невмирущості роду людського.

Висновки. Звернення до історії Житомирської дієцезії Римо-Католицької церкви, досліджень істориків Уманщини, періодичної преси XIX – початку XXI ст. дало можливість підтвердити хронологію функціонування костелу Успіння Пресвятої Діви Марії в Умані. Віхами його історії є: 1780 р. – початок будівництва, 1826 р. – завершення будівництва і освячення, 1934 р. – закриття костелу, 1936 р. – використання будівлі як виставкової зали Уманського краєзнавчого музею, 1974 р. – розміщення після капітального ремонту будинку картинної галереї в ньому, 1995 р. – поєднання двох функцій: для проведення богослужінь римо-католиків і функціонування Художнього музею. Вдалося з'ясувати, що освячував у 1826 р. костел Луцько-Житомирський єпископ Каспер, але не Боровський, а Цецішовський. Використання спогадів наукового співробітника Лариси Цимбровської та директорки картинної галереї Тамари Гай дало можливість створити цілісне уявлення про функціонування центру мистецького життя Уманщини, формування його фондової колекції, закарбувати імена його співробітників. Часткове використання Успенського костелу за призначенням, толерантність очільників римо-католицької громади Умані є продовженням давніх традицій співжиття у поліконфесійному і полікультурному місті Умань.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

- Білоусов, 2000 – Білоусов. Ю. Київсько-Житомирська римсько-католицька єпархія: Історичний нарис. Житомир, 2000. 314 с.
Бурега, 2021 – Бурега В. В. Історія та богослов'я Католицької церкви: навчальний посібник. К., 2021. 576 с.
Весь Умань – Весь Умань. Настольно-справочная книга-календарь на 1911 год. Издатель Д. Гринвальд. С. 294.

- Гай, 2007 – Гай Т. І. Уманський костел Успіння Богородиці: проблеми збереження і використання пам'яток архітектури поч. XX ст. // *Малі міста на історичній мапі України: проблеми збереження історико-архітектурної спадщини. Збірник наукових праць*. Умань, 2007. С. 49 – 54.
- Галерея или костел?, 1999 – Галерея или костел? *Умань*. 1999, 2 грудня. С. 2.
- ДАКО – Державний архів Київської області.
- Жінка закохана в мистецтво, 2013 – Жінка закохана в мистецтво. // *Уманська зоря*. 2013. 1 лютого.
- Іванський – Іванський А. Листи. Ум. Краєзн. музей. НДФ-67.
- Інтерв'ю, 2023 – Інтерв'ю з Т. І. Гай від 19.10.2023 м. Умань. Інтерв'юер: Ю. Присяжнюк // Особистий архів автора.
- Краткий Календарь-Справочник, 2016 – Краткий Календарь-Справочник г. Умани и его окрестностей на 1914 – 1915 гг. сост. И. Н. Гершенгорн. Репринтне видання. Умань, 2016. 110 с.
- Нагорна, 2004 – Нагорна Н. В. До історії формування фондového зібрання уманського краєзнавчого музею // *Матеріали науково-краєзнавчої конференції «Черкащина в контексті історії України»*. Черкаси, 2004. С. 352.
- Нарис історії – Нарис історії Київсько-Житомирської дієцезії. Електронний ресурс. Режим доступу: <http://surl.li/olonr>
- От наших корреспондентов, 1899 – От наших корреспондентов. Умань. // *Киевское Слово*. 1899. 22 марта. С. 3.
- Парафія Успіння – Парафія Успіння Пресвятої Діви Марії (Умань). Електронний ресурс. Режим доступу: <http://surl.li/oljri>
- Портнова – Портнова Т. Костел Успіння Пресвятої Діви Марії. Електронний ресурс. Режим доступу: <http://surl.li/oljms>
- Рітус – Рітус М. Спадщина. Умань. Церква Внебовзяття Пресвятої Діви Марії. Електронний ресурс. Режим доступу: <http://surl.li/olmng>
- Скус, 2009 – Скус О. В. Релігійна палітра Уманщини 1793 – 1917 років: Монографія. Умань, 2009. 266 с.
- Художній музей – Художній музей (картинна галерея). Електронний ресурс. Режим доступу: <http://surl.li/oljtp>
- Цимбровська, 2002 – Цимбровська Л. Спогади про картинну галерею. // *Уманська зоря*. 2002. 4 грудня.
- Шостак, 2006 – Шостак Інна. Душпастирство єпископа К.-К. Цецишовського – приклад професійної толерантності. // *Науковий вісник Чернівецького університету*: Зб. наук. праць. Вип. 291 – 292. 2006. С. 186 – 189.

REFERENCES

- Bilousov, 2000 – Bilousov. Yu. Kyivsko-Zhytomyrska rymsko-katolytska yeparkhiia: Istorychni narys [Kyiv-Zhytomyr Roman Catholic Diocese: Historical sketch]. Zhytomyr, 2000. 314 s. [in Ukrainian].
- Bureha, 2021 – Bureha V. V. Istorii ta bohoslavia Katolytskoi tserkvy: navchalnyi posibnyk [History and theology of the Catholic Church: a study guide]. K., 2021. 576 s. [in Ukrainian].
- Ves Uman – Ves Uman. Nastolno-spravochnaya kniga-kalendar na 1911 god [All Uman. Desktop reference book-calendar for 1911]. Izdatel D. Grinvald. S. 294 [in Russian].
- Hai, 2007 – Hai T. I. Umanskyi kostel Uspinnia Bohorodytsi: problemy zberezhenia i vykorystannia pamiatok arkhitektury poch. XX st. [Uman Church of the Assumption of the Virgin: problems of preservation and use of architectural monuments of the beginning 20th century] // *Mali mista na istorychnii mapi Ukrainy: problemy zberezhenia istoryko-arkhitekturnoi spadshchyny* [Small towns on the historical map of Ukraine: problems of preserving the historical and architectural heritage]. Zbirnyk naukovykh prats. Uman, 2007. S. 49 – 54 [in Ukrainian].
- Galereya ili kostel?, 1999 – Galereya ili kostel? [Gallery or church?] *Uman*. 1999, 2 hrudnia. S. 2 [in Russian].
- DAKO – Derzhavnyi arkhiv Kyivskoi oblasti [in Russian].
- Zhinka zakokhana v mystetstvo, 2013 – Zhinka zakokhana v mystetstvo [A woman in love with art] // *Umanska zoria*. 2013. 1 liutoho [in Ukrainian].
- Ivanskyi – Ivanskyi A. Lysty. Um. Kraiezn. Muzei [Letters. Uman Museum of Local Lore]. NDF-67 [in Ukrainian].
- Interviu, 2023 – Interviu z T. I. Hai vid 19.10.2023 m. Uman. Interviuier: Yu. Prysiashniuk [Interview with T. I. Gai from October 19, 2023, Uman. Interviewer: Yu. Prysiashniuk] // *Osobystyi arkhiv avtora* [in Ukrainian].
- Kratkii Kalendar-Spravochnik, 2016 – Kratkii Kalendar-Spravochnik g. Umani i yego okresnostei na 1914 – 1915 gg. sost. I. N. Gershengorn [Brief Calendar-Directory of the city of Uman and its environs for 1914 – 1915. comp. I. N. Gershengorn]. Repryntne vydannia. Uman, 2016. 110 s. [in Russian].
- Nahorna, 2004 – Nahorna N. V. Do istorii formuvannia fondovoho zibrannia umanskoho kraieznavchoho muzeiu [To the history of the formation of the fund collection of the Uman local history museum] // *Materialy naukovykh kraieznavchoi konferentsii «Cherkashchyna v konteksti istorii Ukrainy»* [Materials of the scientific and local history conference «Cherkashchyna in the context of the history of Ukraine»]. Cherkasy, 2004. S. 352 [in Ukrainian].
- Narys istorii – Narys istorii Kyivsko-Zhytomyrskoi dietsezii [Essay on the history of the Kyiv-Zhytomyr Diocese]. Elektronnyi resurs. Rezhym dostupu: <http://surl.li/olonr> [in Ukrainian].

Ot nashikh korespondentov, 1899 – Ot nashikh korespondentov. Uman [From our correspondents. Uman]. // *Kievskoe Slovo*. 1899. 22 marta. S. 3 [in Russian].

Parafiia Uspinnia – Parafiia Uspinnia Presviatoi Divy Marii (Uman) [Parish of the Assumption of the Blessed Virgin Mary (Uman)]. Elektronnyi resurs. Rezhym dostupu: <http://surl.li/oljri> [in Ukrainian].

Portnova – Portnova T. Kostel Uspinnia Presviatoi Divy Marii [Church of the Assumption of the Blessed Virgin Mary]. Elektronnyi resurs. Rezhym dostupu: <http://surl.li/oljrm> [in Ukrainian].

Ritus – Ritus M. Spadshchyna. Uman. Tserkva Vnebovziattia Presviatoi Divy Marii [Heritage. Uman. Church of the Assumption of the Blessed Virgin Mary]. Elektronnyi resurs. Rezhym dostupu: <http://surl.li/olmng> [in Ukrainian].

Skus, 2009 – Skus O. V. Relihiina palitra Umanshchyny 1793 – 1917 rokiv: Monohrafiia [The religious palette of Umanshchyna 1793 – 1917: Monograph]. Uman, 2009. 266 s. [in Ukrainian].

Khudozhnii muzei – Khudozhnii muzei (kartynna halereia) [Art museum (picture gallery)]. Elektronnyi resurs. Rezhym dostupu: <http://surl.li/oljtp> [in Ukrainian].

Tymbrovska, 2002 – Tymbrovska L. Spohady pro kartynnu halereiu [Memories of a picture gallery]. // *Umanska zoria*. 2002. 4 hrudnia [in Ukrainian].

Shostak, 2006 – Shostak Inna. Dushpastyrstvo yepyskopa K.-K. Tsetsishovskoho – pryklad profesiinoi tolerantnosti [Pastoral care of Bishop K.-K. Tsetsishovsky is an example of professional tolerance]. // *Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu: Zb. nauk. prats. Vyp. 291 – 292*. 2006. S. 186 – 189 [in Ukrainian].

DOI: 10.31499/2519-2035.10.2023.294799

УДК 94(477.46)«1941/1942»(045)

Зінаїда СВЯЩЕНКО,
orcid.org/0000-0001-5845-3115
доктор історичних наук, професор кафедри
всесвітньої історії та методик навчання
Уманського державного педагогічного
університету імені Павла Тичини
(Україна, Умань)
szv09@meta.ua

УМАНСЬКА ОБОРОННА ОПЕРАЦІЯ В ІСТОРІЇ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

У статті розглянуто передумови, перебіг та наслідки Уманської оборонної операції 1941 р., зроблено спробу з'ясувати її місце в подіях Другої світової війни.

Зроблено висновок, що важкі оборонні бої, які вели 6-а і 12-а армії спочатку в оперативному, а потім і в тактичному оточенні з кінця липня й до середини серпня 1941 р. були внеском у зрив гітлерівського плану «блискавичної війни», згідно з якими Україна мала бути завойована до початку липня 1941 р. Війська 6-ї і 12-ї армій на півмісяця затримали просування 22 дивізій вермахту та майже всіх військ сателітів. Без них німецьке командування не мало можливості успішно розвивати бойові дії в Україні. Стійкість та героїзм бійців та командирів 6-ї і 12-ї армій, по-перше, дали можливість організувати планомірну евакуацію з півдня України населення й промисловості, запасів продуктів харчування, скарбів музеїв, здійснити мобілізацію військовозобов'язаних на Правобережжі й організувати оборону Києва; по-друге, щит, що утворився з оточених у районі Умані військ, на певний час полегшив становище Південного та Південно-Західного фронтів, дав змогу іншим арміям закріпитися на нових рубежах.

Ключові слова: Друга світова війна, Уманська оборонна операція, 6-а і 12-а армії, оточення.

Zinaida SVYASCENKO,
orcid.org/0000-0001-5845-3115
Doctor of Historical Sciences,
Associate Professor of the Department of World History
and Teaching Methods
Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University
(Ukraine, Uman)
szv09@meta.ua